

КАЗАНСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБАИ

«TURKIY XALQLARNING MA'NAVIY INTEGRATSIYASI: TILI, ADABIYOTI, MADANIYATI»

MAVZUSIDAGI II XALQARO ILMIY-NAZARIY KONFERENSIYA

TOSHKENT - 2025

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**«TURKIY XALQLARNING MA'NAVIY
INTEGRATSIYASI: TILI, ADABIYOTI,
MADANIYATI»**

**MAVZUSIDAGI II XALQARO ILMIY-NAZARIY
KONFERENSIYA MATERIALLARI**

TOSHKENT - 2025

Mazkur ilmiy maqolalar to'plamida «Turkiy xalqlarning ma'naviy integratsiyasi: tili, adabiyoti, madaniyati» II Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari jamlangan. Maqolalarda turkiy tillarning rivoji va o'zaro o'xshashliklarini, umumiy adabiy merosimizni ilmiy asosda chuqur o'rganish; madaniy aloqalarni zamonaviy texnologiyalar orqali kengaytirish; tarjima va adabiy almashinuv orqali xalqaro miqyosda muloqotni kuchaytirish; raqamli platformalar orqali integratsiyani amalga oshirishga oid fikrlar yoritib berilgan. To'plamdan dunyo bo'yicha taniqli turkiyshunos olimlar, metodistlar, o'qituvchilar hamda ToshDO'TAU iqtidorli talabalarining maqolalari ham o'rin olgan.

To'plam til va adabiyot ta'limi bilan shug'ullanuvchi professor-o'qituvchilar, shu sohaning tadqiqotchilari, magistrant va talabalarga mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

G.Asilova – *pedagogika fanlari doktori (DSc), professor.*

G.Norimova – *filologiya fanlari nomzodi, dotsent.*

Tahrir hay'ati:

S.Muhamedova, S.Qambarova, O.Turaqulova,
Y.Shirnova, M.Yo'ldosheva.

Mazkur to'plam matni Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashining 2025-yil 2-iyundagi 10-sonli majlisida muhokama qilinib, nashrga tavsiya qilingan.

Izoh: Maqolalarning ilmiy saviyasi uchun mualliflar o'zlari mas'uldirlar.

20. Ширинава, Е. Т. 2023. «Некоторые соображения о коммуникации». Узбекистан: язык и культура. Вопросы прикладной филологии. 1(5): 84-91. Получено с <https://aphil.tsuull.uz/index.php/language-and-culture/article/view/84-91> :: <https://www.::org/10.52773/tsuull.uzlc.aphil.2023.1.5/EFEZ1339>

21. Shirinova, Y. (2024). НЕКОТОРЫЕ ПРИНЦИПЫ И ПОДХОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА В МНОГОЯЗЫЧНОЙ И ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЕ. *Uzbekistan Language and Culture*, 1(01). Retrieved from <https://aphil.tsuull.uz/index.php/language-and-culture/article/view/110>

22. Shirinova, Y. (2024). КОНФЛИКТНОЕ ОБЩЕНИЕ: ФАКТОРЫ, ПРИЧИНЫ, НЕКОТОРЫЕ ПУТИ ПРЕОДОЛЕНИЯ. *Uzbekistan Language and Culture*, 2(02). Retrieved from <https://aphil.tsuull.uz/index.php/language-and-culture/article/view/113>

23. Tuychieva M. U. (2023). Pedagogical, methodological and psychological aspects of attracting teenagers to fiction. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 3(11), 28-39.

24. Tuychieva M. U. (2025). Research on logical thinking in literary education. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 5(3), 27-33.

25. Tuychieva M. (2025). The importance of age-specific characteristics in the process of guiding thinking in literary education. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 5(4), 18-22.

DOI: 10.52773/tsuull.conf.2025/BWOB8745

QARAQALPAQ DİLİNDƏ KONSONATLARIN (SAMİTLƏRİN) İŞLƏNMƏSİ

Aynur Cəfərova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Türkoloji mərkəzin türk dilləri bölməsinin mütəxəssisi

ceferova1987@internet.ru

Orcid: 0009-0000-2034-186

Annotasiya

Qədim Türk xalqlarından biridə Qaraqalpaq türkləri olmuşdur. Qaraqalpaq dilli türk dillər ailəsinin qıpçaq yarımqrupuna daxil olub, Qaraqalpaqstan Muxtar Respublikasının rəsmi dövlət dili olmuşdur. Qaraqalpaq dilində təxminən 400 min nəfər danışır. Onlar əsasən Özbəkistanda yaşayırlar. Bu dil noqay, qazax və qaraçay dilləri ilə birgə qıpçaq-noqay qoluna aid edilir. Leksik baxımdan daha çox qazax dilinə yaxın olsada orfoqrafik cəhətdən onlardan fərqlənir. Ümumiyyətlə bütün türk dilləri qədim türk dillərinin dil xüsusiyyətlərini fonetik , leksik, morfoloji və sintaktik quruluşunu özündə qoruyub saxlamışdır. Qaraqalpaq yazı dili Qaraqalpaqstanın qurulması (1925) ilə başlayır. Danışq dili isə qazax və qırğız dillərinə çox yaxındır. Qaraqalpaqlar 1924-1928-ci illərdə ərəb əlifbasından istifadə etmişlər. 1928 – ci ildə isə Latın qrafikalı əlifba əsasında qaraqalpaq əlifbası düzəldilib qəbul edilmişdir. Qaraqalpaq əlifbası 9 sait və 23 samit olmaqla 32 hərfdən ibarət olmuşdur. Sonradan 1932 –ci ildə rusların təsiri ilə kiril əlifbasına keçmişlər. 1996 –cı ildən yenidən latın əsaslı Qaraqalpaq əlifbası qəbul edilmişdir. Azərbaycanca türkcəsində olduğu kimi Qaraqalpaq türkcəsində də 23 samit var və bu samitlərin yaranması tələffüz zamanı hava axının ağız boşluğunda müxtəlif manelər rast gəlir bunların bəzisi sadəcə küy , bəziləri isə küy və avaz əsasında formalaşır. Qaraqalpaq dilindəki samitlər işlənməsinə nəzər yetirdikdə görürük ki, türk dillərinin fonetikasına daxil olan konsonatların (samitlərin) sinifləndirilməsində tam bir birlik yoxdur. Bunun səbəbi isə odur ki, indiyə qədərki fonetik laboratoriyaların verdikləri ilə

müasir fonetik məlumatlardan faydalanmaq imkanı olmadığı üçün olması gərəkdiyindən fərqli şəkildə aparılmışdır.

Açar sözlər: Türk dilləri, Qaraqalpaq dili, samitlər, samitlərin növləri, samitlərin işlənməsi.

Annotatsiya

Qadimgi turkiy xalqlardan biri qoraqalpoq turklari edi. Qoraqalpoq tili turkiy tillar oilasining qipchoq turkumiga kiradi va Qoraqalpog'iston Avtonom Respublikasining rasmiy davlat tili hisoblanadi. 400 mingga yaqin aholi qoraqalpoq tilida so'zlashadi. Ular asosan O'zbekistonda yashaydi. Bu til no'g'ay, qozoq, qorachay tillari bilan birga qipchoq-no'g'ay tarmog'iga kiradi. U lug'aviy jihatdan qozoq tiliga yaqinroq bo'lsa-da, orfografik jihatdan ulardan farq qiladi. Umuman olganda, barcha turkiy tillar qadimgi turkiy tillarning lingvistik xususiyatlarini, jumladan, ularning fonetik, leksik, morfologik, sintaktik tuzilishini saqlab qolgan. Qoraqalpoq yozma tili Qoraqalpog'istonning tashkil topishi bilan boshlangan (1925). So'zlashuv tili qozoq va qirg'iz tillariga juda yaqin. Qoraqalpoqlar 1924—1928-yillarda arab alifbosidan foydalanganlar. 1928-yilda lotin yozuvi asosida qoraqalpoq alifbosi yaratilib, qabul qilingan. Qoraqalpoq alifbosi 32 ta harfdan, shu jumladan 9 ta unli va 23 ta undoshdan iborat bo'lgan. Keyinchalik, 1932-yilda ular Rossiya ta'sirida kirill alifbosiga o'tishdi. 1996 yildan boshlab lotin yozuviga asoslangan qoraqalpoq alifbosi yana qabul qilindi. Ozarbayjon turkchasida bo'lgani kabi qoraqalpoq turk tilida ham 23 ta undosh bo'lib, bu undoshlarning talaffuzi davomida og'iz bo'shlig'ida turli to'siqlar uchrab turadi, ularning bir qismi faqat shovqin, ba'zilari esa shovqin va avaz asosida hosil bo'ladi. Qoraqalpoq tilidagi undoshlarning qo'llanishini ko'rib chiqsak, turkiy tillar fonetikasiga kiruvchi undoshlar (undoshlar) tasnifida to'liq birlik yo'qligini ko'ramiz. Buning sababi shundaki, hozirgi kunga qadar fonetik laboratoriyalar tomonidan taqdim etilgan zamonaviy fonetik ma'lumotlardan foydalanish imkoni bo'lmagani uchun u kerak bo'lganidan boshqacha o'tkazildi.

Kalit so'zlar: turkiy tillar, qoraqalpoq tili, undoshlar, undoshlarning turlari, undosh tovushlarni qayta ishlash.

Summary

One of the ancient Turkic peoples was the Karakalpak Turks. The Karakalpak language belongs to the Kipchak subgroup of the Turkic language family and is the official state language of the Karakalpak Autonomous Republic. The Karakalpak language is spoken by approximately 400,000 people. They live mainly in Uzbekistan. This language belongs to the Kipchak-Nogai branch, along with the Nogai, Kazakh and Karachay languages. Although it is lexically closer to the Kazakh language, it differs from them in terms of spelling. In general, all Turkic languages have preserved the linguistic features of the ancient Turkic languages, including their phonetic, lexical, morphological and syntactic structure. The Karakalpak written language begins with the establishment of Karakalpakstan (1925). The spoken language is very close to the Kazakh and Kyrgyz languages. The Karakalpaks used the Arabic alphabet in 1924-1928. In 1928, the Karakalpak alphabet was created and adopted based on the Latin script. The Karakalpak alphabet consisted of 32 letters, including 9 vowels and 23 consonants. Later, in 1932, under the influence of the Russians, they switched to the Cyrillic alphabet. Since 1996, the Latin-based Karakalpak alphabet has been adopted again. As in Azerbaijani Turkish, there are 23 consonants in Karakalpak Turkish, and during the formation of these consonants, various obstacles are encountered in the oral cavity of the air flow, some of which are formed based on noise, and some are formed on the basis of noise and voice. When we look at the processing of consonants in the Karakalpak language, we see that there is no complete unity in the classification of consonants (consonants) included in the phonetics of Turkic languages. The reason for this is that, since it was not possible to benefit from modern phonetic data provided by phonetic laboratories so far, it was carried out differently than it should have been.

Key words: Turkic languages, Karakalpak language, consonants, types of consonants, processing of consonants.

Giriş

Qədim Türk xalqlarından biridə Qaraqalpaq türkləri olmuşdur. Qaraqalpaq türkləri bu günə kimi uzun bir tarixi inkişaf yollarından keçmişdir. Bu tarixi inkişaf yollarında qarşılaşdıqları problemlər onların həyatına, mədəniyyətinə və təhsillərinə müəyyən təsirini göstərmişdir. Qaraqalpaq türkləri qədim rus qaynaqlarında “ Çerniyi Klubuki ”, ərəb mənbələrində isə “ Qarabörüklü ” adları ilə adlandırılmış və bunların hər ikisində Qaraqalpaq mənasını verir. Qaraqalpaq adı bəzi rəvayətlərdə Peçeneklərlə əlaqələndirilmiş, beləki oğuzlar tərəfindən IX əsrdə Volqa ərazisindən çıxarılan Peçeneklər cənub-şərqi Avropaya gələrək X əsrdə buradakı Macarları qovaraq Tuna və Balkan dağlarına qədər olan ərazini işğal etmişlər. XI əsrdə oğuzların buralara gəlməsi ilə Peçeneklərin siyasi qüdrəti zəifləmiş və bir müddət sonra burada Qıpçaqlar məskunlaşmışlar. Tarixi qaynaqlarda Qaraqalpaqlar ilk dəfə XVI əsrin sonunda, Sırdərya boyunca yaşayan bir qövм olaraq göstərilməkdədir. Qaraqalpaqların mənşəyi haqqında öz aralarında mövcud olan rəvayətlərə görə onların tarixi noqaylarla bağlı olması və qədim vətənləri Kazan ilə Astarxan xanlıqları arasındakı Volqa çayı sahillərində olduğunu qeyd etmişlər. Ancaq Topal Teymurun hakimiyyəti dövründə onları Türkünstan ərazisinə gətirilib Sırdərya boyunca yerləşdirilmişdir. XVI əsrin əvvəllərində Xarəzm ölkəsi buxaradan ayrılıb müstəqil xanlıq olmuş və paytaxtın adı ilə Xivə Xanlığı adlandırılmışdır. 1858 –ci ildə Qaraqalpaq xanlığı Xivəyə xanlığına tabe olmuş, 1873 – cü ildə isə rus və Xivə xanlığı ilə olan müqaviləyə görə Amudəryanın sağ tərəfindəki Xivə xanlığı Sırdərya əyalətinə tabe edilir, bu anlaşılmaya görə də qaraqalpaqlar rus uyğuru adlandırılmışdır. 1916 –ci ildə rus alman döyüşündə çarın fərmanına əsasən Türkünstan və Qazaxstanda böyük bir inqilab olmuş. İnqilab nəticəsində çar hökuməti süqut etdiyi üçün minlərcə Türkünstanlı əsarətdən qurtulmuş, bu üsyanda Qaraqalpaqlarda çox itkilər vermişlər. Böyük Türkünstan adı ortadan qaldırıldıqdan sonar Xivə yerinə Qaraqalpaqıstan respublikası qurulmuşdur.

Qaraqalpaq dilli türk dillər ailəsinin qıpçaq yarımqrupuna daxil olub, Qaraqalpaqstan Muxtar Respublikasının rəsmi dövlət dili olmuşdur. Qaraqalpaq dilində təxminən 400 min nəfər danışır. Onlar əsasən Özbəkistanda yaşayırlar. Bu dildə danışan əhalinin təxminən 2 min nəfəri Əfqanıstanda, daha az sayda isə Rusiyada, Qazaxıstanda və Türkiyədə yaşayır. Bu dil noqay, qazax və qaraçay dilləri ilə birgə qıpçaq-noqay qoluna aid edilir, leksik baxımdan daha çox qazax dilinə yaxın olsada orfoqrafik cəhətdən onlardan fərqlənir. Ümumiyyətlə bütün türk dilləri qədim dövrdən bu günə kimi müəyyən dəyişikliyə uğrasada hər bir türk dilli qədim türk dillərinin dil xüsusiyyətlərini fonetik , leksik, morfoloji və sintaktik quruluşunu özündə qoruyub saxlamışdır. Bu gün hər hansı bir türk dilinin qrammatikasına nəzər saldıqda qədim türk dillərinə məxsus dil xüsusiyyətlərinin özündə saxladığının şahidi oluruq. Qaraqalpaqlar digər müsəlman türkləri kimi 1924-1928-ci illərdə ərəb əlifbasından istifadə etmişlər.

Onların ağır həyat şəraiti, daimi digər dövlətlərin basqısı altında olması onların mədəniyyət və təhsillərində böyük təsir etmiş, çox az sayda əhali təhsil ala bilmişdir. Qaraqalpaq yazı dili Qaraqalpaqıstanın qurulması (1925) ilə başlayır. Yazı dili bütün Türküstan əhalisinin XIX əsrin sonuna qədər müştərək istifadə etdikləri türkcədir. Danışqı dili isə qazax və qırğız dillərinə çox yaxındır. Bundan əlavə olaraqda Qaraqalpaq şivəsində vardır ki, buda şimal-şərqi və cənub-qərbi olmaqla iki əsas ağza bölünməkdədir. Bir-birindən çox fərqli olmayan bu iki ağızdan başqa, Qaraqalpaqıstan hüdudları boyunca, qaraqalpaq-qazax, qaraqalpaq-türkmən və qaraqalpaq-özbək qarışıq ağızları da vardır. Qaraqalpaq dili noqay və qazax dilinə daha çox yaxındır. Qaraqalpaq dili ilk dəfə yazı dili olaraq Sovet dövründə meydana gəlmiş, əvvəllər ərəb hərflərinə söykənən bir əlifba kimi inkişaf etdirilmişdir. 1928 – ci ildə isə Latın qrafikalı əlifba əsasında qaraqalpaq əlifbası düzəldilib qəbul edilmişdir. Bu latın əlifbası əsasında düzəlmiş qaraqalpaq əlifbası 9 sait və 23 samit olmaqla 32 hərfdən ibarət olmuşdur. Sonradan 1932 –ci ildə rusların təsiri ilə kiril əlifbasına keçmişlər. 1996 –cı ildən yenidən Latın əsaslı Qaraqalpaq əlifbası qəbul edilmişdir. Azərbaycan türkcəsində olduğu kimi Qaraqalpaq türkcəsində də 23 samit var və bu samitlərin yaranması tələffüz zamanı hava axının ağız boşluğunda müxtəlif manelər rast gəlir bunların bəzisi sadəcə küy, bəziləri isə küy və avaz əsasında formalaşır. Qaraqalpaq dilində işlənən samitlər aşağıdakılardır:

/ b / samiti tələffüz zamanı alt və üst dodaqlar öz aralarında bir birinə yapışib birdən ayrılması nəticəsində partlamalı şəkildə çıxdığı üçün qoşa dodaqlı, patlayıcı, cingiltili samit adlanır. Kəlmənin əvvəlində, ortasında və sonunda işlənir: *bol* (*olmaq*), *bil* (*bilmək*), *biraq* (*lakin*), *bılay* (*belə, bu şəkildə*), *böbek* (*uşaq*), *oba* (*oba, yurd*) vs. Kəlmə sonunda işlənən / b / samiti tələffüz zamanı / p / kimi tələffüz olunur: *öbis* (*öpüş*), *azab* (*əzab*), *kitab* (*kitap*) vs.

Хәркимсәнің яры болса,

Қыялыны айтпай билсин, [4, 7]

/ ç / samiti dil önü, patlayıcı, kar samitidir. Qaraqalpaq dilində / ç / səsinə Rus dilindən keçən sözlərdə rast gəlinir: *çemodan* (*çemodan*), *Çerkes* (*Çərkəzlər*) vs. Xalq dilində daha çox / ç / səsinin yerinə / ş / istifadə olunur: *şek* (*çek*), *şempion* (*çempion*), *şuwwaş* (*çuvaş*) vs. [HQT- F, 106]

/ d / patlayıcı, cingiltili, dil önü samitidir. Kəlmənin əvvəlində, ortasında və sonunda işlənir: *dala* (*düzənlik*), *dorba* (*torba*), *dos* (*dost*) vs.

Бағ ушінде қызыл гүлдек доланып,

Саллана-мәстана келән сәўдигим, [4, 16]

/ f / samiti kar, diş-dodaq, sızıcı samitidir. / f / səsi tələffüz edilərkən alt dodaq, üst dişlərə yaxınlaşıb (ağız içində) geniş bir boşluq yaranır. Hətta bəzən üst dişlərin alt dodağa dəyməsində mümkündür. Buna görə də bu səslərə “ ağız” səsləridə deyilir. Kəlmənin əvvəlində, ortasında və sonunda işlənir : *fakultet* (*fakültə*), *feyil* (*feil*), *kofe* (*kofe*), *tüf*, *üf* (*ədat*). Bu samitkəlmə sonunda cüt dodaq / w / kimi tələffüz edilir.

*Ғайры менен босқа үлфәт болмағыл,
Өзиңе хәм маған қайғы салмағыл [4, 123]*

/ g / samiti partlayan, cingilti, arxa damaq (dil arxası) samitdir. Sözüñ ävvälindä , ortasında və sonunda işlänir: *gone* (*köhnä*), *gedey* (*kasıb*), *ögiz* (*öküz*), *bügin* (*bugün*) vs.

*Әуел күндә хош йигитке,
Бир әжайып ат керекдур, [4, 125]*

/ ğ (a) / samiti sızıcı, cingilti, kiçik dil samitidir, täläffüz zamanı “ gurultu” eşidilir, qalın saitlär birliktä işlänilir. Yazıda incä saitlä birgä gälärsä / ğ / samitini täsiri ilä incä sait qalın täläffüz edilir. Azärbaycan türkcäsindän fərqli olaraq sözüñ ävällindä, ortasında və sonunda gälir. Kälimä önündä işlänänlär əsasən ərəb və fars dillərindän keçmiş sözlärdä olur. Türk kälimälərindä bu səsi / q / samiti ilä işlänir : *ğarip* (*qərib*), *ğazep* (*qəzəb*), *ğazna* (*xəzinə*), *ğaz* (*qaz*), *ğarri* (*yaşlı*), *ağla* (*yaxşı*), *ağım* (*tərəf*), *jağa* (*yaxa*), *bağ* (*bağ*) vs.

*Саны йоқ болсын қылығы,
Журттан өтсин зейинлиги [4, 7]*

/ h / samiti kar, qırtlaq samitidir, bu samiti dilçi alim Baskakovun Karaqalpakskiy yazık . İİ. C.1972, s 70, kitabında tonsuz sammit kimi adlandırmış ancaq Ubaydullaevin “ Hazirgi zaman qaraqalpaq tili”, Fonetika, Nökis, s 45-46 [HQT-F, 113] tonlu samit kimi göstərilmişdir. Sözüñ ävvälindä, ortasında və sonunda işlänir: *haywan* (*heyvan*), *haji* (*hacı*), *haqıyqat* (*həqiqət*), *hadiyse* (*hadisə*), *bahar* (*bahar*), *qaharman* (*qəhrəman*), *muhabbat* –(*məhəbbət*), sözüñ sonunda az rast gəlmək olur *ah*, *pah* , *üh* vs.

/ x / samiti kar, dil arxası , sızıcı samitdir, kälimänin ävvälindä, ortasında və sonunda işlänir: *xat* (*xətt*), *xor* (*xor*), *xabar* (*xəbər*), *ximiya* (*kimya*), *anarxiya* (*anarxiya*), *baxıt* (*bəxt*), *ruwx* (*ruh*), *tariyx* (*tarix*) vs.

*Гүлгүн кийип, мәстан басып келән қыз,
Хабар берип, нәрийзадым, йол болсун, [4, 8]*

/ j / samiti cingilti, dil önü, sızıcı (az təmaslı) samitidir . / j / səsi əsasən / y / səsinin (*bəzən* / c / səsinin) qarşılığıdır. / j / səsi, sözüñ ävvälindä , ortasında və sonunda işlänir : *joldas* (*yoldaş*, *dost*), *jaqsı* (*yaxşı*, *gözəl*), *jılqı* (*ilxı*, *at sürüsü*), *jürek* (*ürək*), *jumıs* (*iş*, *vəzifə*), *jigit* (*gənc*, *igid*), *ajar* (*gözəllik*), *ajirat* (*ayırmaq*), *mawij* (*dalğa*, *daşqın*) vs.

/ k / samiti kar, ön damaq (dil arxası), sızıcı (az təmaslı) samitdir. / k / səsi sadəcə incä saitlär birliktä işlänir. Sözüñ ävvälindä, ortasında və sonunda işlänir: *köp* (*çox*), *kün* (*günəş*), *kisi* (*kişi*), *jekke* (*tək*, *tənha*), *eki* (*iki*), *kekse* (*yaşlı*), *elek* (*ələk*), *eñbek* (*əmək*, *sıxıntı*) vs.

/ q / samiti cingilti, kiçik dil samitdir. Sözüñ ävvälindä, ortasında və sonunda işlänir: *qara* (*qara*), *qamşı* (*qamçı*), *quyırıq* (*quyruq*), *aqtar* (*axtarmaq*), *aqıbet* (*aqibət*, *son*), *aqıl* (*ağıl*), *aqın* (*şair*), *aq* (*ağ*), *jok* (*yox*), *oq* (*ox*), *suwıq* (*soyuq*, *ayaz*) vs.

*Ақ Меңеш, толғатқаның егиз болсын,
Тапқаныңның бири ул, бири қыз болсын, [4, 165]*

/ l / samiti axıcı (sonant),cingiltili, dil önü samitidir. Kəlmənin əvvəlində, ortasında və sonunda işlənir. Kəlmənin əvvəlində alıma sözlərdə (ərəb, fars və qərb dilləri) işlənir: *laqab* (*ər. ləqəb*), *lazım* (*ər. lazım*) *lal* (*f. lal*, *səssiz*, *susqun*), *lazzet* (*Ər. ləzzət*), *limon* (*Yun limon*), *liberal* (*Fr.liberal*) vs. Kəlmənin ortasında və sonunda işlənənlər : *alma* (*alma*), *bala* (*uşaq*, *övlad* , *bala*),*jalğan* (*yalan*), *ılaq* (*oğlaq*), *delbe* (*dəli*), *al* (*almaq*), *öl* (*ölmək*), *el* (*ölkə* , *el*) vs.

Алтыннан айдары бар ул табарсаң, [4, 165]

/ m / samiti sonor ,qoşa dodaq, cingiltili samitidir. Kəlmə əvvəlində, ortasında və sonunda işlənir: *maqala* (*Ər. məqalə*), *mal* (*heyvan*), *majbur* (*məcbur*),*moyın* (*boyun*), *modele-* (*Fr. Model*), *material* (*material*) , *keme* (*gəmi*), *jaman* (*yaman* , *pis*), *samsam* (*ağılsız*) vs.

Қозым сойып, пәтияңды мен алайын, [4, 164]

/ n / samiti sonor, dil önü, cingiltili samitidir. Kəlmə əvvəlində, ortasında və sonunda işlənir: *ana* (*ana*), *sen* (*sən*), *endi* (*indi*), *kelin* (*gəlin*), *kün* (*gün*) vs.

Сен жерсең, бул қозыны қайтып келсең, [4, 164]

/ η / samiti sonor, cingiltili, kiçik dil samitidir / q / samit səsinin tələffüzünə oxşar olsada / η / səsinə tələffüz ederkən burun yolu açıq olur. Hava axını da burun kanalından keçir buna görə də səs tellərində titrəşmə olur və səda qarışır. / η / səsi kəlmə içi və sonunda işlənir: *jaŋa* (*yeni*), *jeŋis* (*zəfər*), *teŋiz* (*dəniz*), *aŋ* (*ov*), *keŋ* (*geniş*), *mıŋ* (*min*) vs.

/ p / samiti qoşa dodaq, patlayıcı, kar samitdir. Kəlmənin əvvəlində, ortasında və sonunda işlənir: *pal* (*bal*), *pay* (*pay*, *hissə*), *qarı* (*qarı*), *apa* (*ana*), *jipek* (*ipək*), *jip* (*ip*), *kör* (*çox*), *azar* (*əzab*) vs

Җәжеке, кетсең қайтып келмеймусең, [4, 162]

/ r / samiti cingiltili, dil önü, axıcı samitdir. Kəlmənin əvvəlində, ortasında və sonunda işlənir. Kəlmə əvvəlində daha çox ərəb, fars, rus və avropa dillərindən keçmiş sözlərdə işlənir: *radio-* *radio*, *rayon-* *rayon*, *raxib-rəqib*, *rahm-* *mərhəmət* vs. Kəlmə ortasında və sonunda işlənənlər: *ara* (*ara* , *məsafə*), *artıq* (*artıq* , *çox*), *arza* (*ərz*, *rica*, *istək*), *bar* (*var*) , *er* (*ər*, *igid*), *majbūr* (*məcbur*) vs.

Ер йуғут башына мүшкил ис түшти, [4, 142]

/ s / samiti sızıcı, kar, dil önü samitidir. Sözü əvvəlində, ortasında və sonunda işlənir: *sol* (*o*, *bu*) *sulıw* (*gözəl*), *segiz* (*səkkiz*), *isle* (*işləmək*) *dastan* (*dastan*) , *as* (*aş*, *plov*), *asıq* (*tələsmək*), *es* (*ağıl*), *tas* (*daş*) , *dos* (*dost*) vs.

Әсир болып қолға түшти, Бозатай. [4, 144]

/ ş / samiti sızıcı, kar, dil önü samitdir, sözü əvvəlində, ortasında və sonunda işlənir: *şaş* (*saç*), *şöl* (*çöl*) *şarıq* (*çarıq*) , *keşe* (*dünən*), *eşek* (*eşşək*) , *iş* (*ictimək*) vs.

/ t / samiti partlayıcı, kar, dil ucu samitdir, sözü əvvəlində, ortasında və sonunda işlənir: *ter* (*tər*), *tülki* (*tülkü*), *ata* (*ata*), *at* (*ad*) vs.

Кимсениң қардашы, уғыл хәм қызы, [4, 143]

/ w / samiti axıcı, qoşa dodaq, cingiltili samitidir. Bu səs, yanındakı saitlə birlikdə yalan diftong yaradır. Qaraqalpaq dilinə aid sözlərdə / o / , / ö / saitləri sözün əvvəlində rast gəlinmir, onların önündə daim / w / səsi işlənir: *wol* (*o*), *won* (*on*), *wömir* (*ömür*), *woq* (*ox*) vs. Kəlimə əvvəlində , ortasında və sonunda işlənir: *watan* (*vətən*), *wade* (*vədə, söz*), *wasiyat* (*vəsiyyə*), *awhal* (*əhval, hal*), *taw* (*dağ*), *saw* (*sağ*) vs.

/ y / samiti sızıcı, axıcı, dil ortası, cingiltili samitdir, sözün əvvəlində, ortasında və sonunda işlənir: *yod* (*yod*), *yupqa* (*yuxa, incə*), *yar* (*yar . sevgili*), *ayqın* (*açıq, aşkar*) *bayram* (*bayram*), *ay* (*ay*), *pay* (*pay hissə*), *payda* (*fayda*) vs.

/ z / samiti sızıcı, dil önü, cingiltili samitdir, sözün əvvəlində, ortasında və sonunda işlənir. Sözün əvvəlində ərəb, fars, avropa və rus mənşəli sözlərdə işlənir: *zavod* (*Rus , zavod*), *zakon* (*qanun*), *zahar* (*F. zəhər*), *zahmet* (*F. zəhmət*), *azap* (*Ə. əzab*), *azot* (*F. azot*) vs. Sözün sonunda işlənənlər: *az* (*az*), *jaz* (*yaz fəsli*), *jaz* (*yazmaq*), *gez* (*gəzmək*), *söz* (*söz*), *gız* (*qız*) vs.

Ол хәм айра түсти сеннен, қыз Қатша [4, 138]

Qaraqalpaq dilindəki samitlər işlənməsinə nəzər yetirdikdə görürük ki, türk dillərinin fonetikasına daxil olan konsonatlardan (samitlərdən) sinifləndirilməsində tam bir birlik yoxdur. Bunun səbəbi isə odur ki, indiyə qədərki fonetik laboratoriyaların verdikləri ilə müasir fonetik məlumatlardan faydalanmaq imkanı olmadığı üçün olması gərəkdiyindən fərqli şəkildə aparılmışdır. Günümüzdə bir çox türk dilləri qrammatikasında *r* və *l* samiti ön damaq samiti kimi, *ş, j, c, ç* samiti isə diş arasы sammit kimi göstərilmişdir. [3, 52]. Həmçinin onuda demək olar ki, Qaraqalpaq dili daha çox türk dillər ailəsinin qıpçaq qrupa daxil olan Qazax və Qırğız dillərinə yaxınlığı hiss olunur.

Ədəbiyyat

- 1.Əbdüləzəl Dəmirçizadə . 2007.s 253. Müasir Azərbaycan dilinin fonetikasi . -Bakı. Şərq Qərb
2. Абатбай Дәулетов. 2005.s 145. Хәзирги Қаракалпак Тили Фонетика . -Нөкис “ Қаракалпакстан ”
3. Ceyhun Vedat Uyğur. 2008. s.303.Karakalpaq Türkçesi Grameri. Ankara.
4. http://kitapxana.com/static/pdf/kitapxana.com_ziywar.pdf
5. Mahmud Kaşğarlı jurnalı, 2024, cild 2, N-1, Bakı.

Zhumagali İBRAGİMOV. KAZAK TÜRKCESİNİN TÜRKİSTAN AĞZINDA EDATLAR	245
Зульфия Ишкильдина, Светлана Косцова. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СТРУКТУРА СЛОВА В РУССКОМ И БАШКИРСКОМ ЯЗЫКАХ: СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ	251
Ahmedova Shaxnozaxon. TOPONIMIKA FANI VA UNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI	256
Shirnova Yekaterina Turakulovna. O'ZBEK VA RUS TILLARI MUROJAAT VOSITALARI TADQIQIGA DOIR	261
Aynur Cəfərova. QARAQALPAQ DİLİNDƏ KONSONATLARIN (SAMİTLƏRİN) İŞLƏNMƏSİ	267
IV SHU'BA. TURKIY XALQLARNING UMUMIY MADANIY MEROSI	
Аминев Закирьян Галимьянович. ОБ АРХАИЧЕСКИХ БАШКИРСКИХ ЭПОСАХ «УРАЛ БАТЫР» И «АКБУЗАТ»	275
Турганбаев Нурмамат Орозович. БАЙЫРКЫ ТАШ ЖАЗМА ЭСТЕЛИКТЕРДЕГИ ОРТОК СӨЗДӨР	278
Адилбекова Эльмира Сейтимовна, Емре Гүлже. TÜRK ANLATI GELENEĞİNDEKİ GÖLGE OYUNLARI: KARAGÖZ	286
Turgay AKDURUŞ. RENKLERİN SİYASİ VE TOPLUMSAL OLAYLARDA KULLANIMI	295
Filiz GÜVEN, Zeynep AVCI. İŞLEVSEL TİPTEN BELLEKSEL TEMSİLE: EMİR TİMUR'UN TÜRKİYE SAHASINDAKİ HALK ANLATILARINDA TİPOLOJİK DÖNÜŞÜMÜ	303
Камалова Гульдар Рашитовна, Шакурова Шаура Рашитовна. НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ И ВКЛАД ВЫДАЮЩЕГОСЯ УЧЕНОГО-ТЮРКОЛОГА РАШИТА ШАКУРОВА В ГУМАНИТАРНУЮ НАУКУ	312
Алиева Ляззат Бердуақасқызы, Ұлас Жанниет. TÜRK MODERNLEŞMESİNİN TAŞIYICI GÜCÜ: HALK TİYATROSU	322
Əhmədova Səbirə Şövqi qızı. SƏMƏRQƏND ŞƏHƏRİNİN TARİXİ MEMARLIQ ABİDƏLƏRİ	328
Fatimə Salmanova. AZƏRBAYCAN MUĞAMI	334
Sobirova E'zoza G'ayrat qizi. TURKIY XALQLARNING MILLIY QADRIYATLARINI TALQIN ETISH	339
Ayan Əlizadə. QƏRBİ AZƏRBAYCAN BÖLGƏSİNİN ZƏNGİN MƏTBƏXİ	341
Həsənova Ülkər Fikrət. TARİX DƏRSLƏRİNDƏ AKMEOLOJİ SƏRİŞTƏNİN FORMALAŞDIRILMASINDA İSTİFADƏ OLUNAN ÜSUL VƏ VASİTƏLƏR	348
Aysel Hüseynova. UŞA-QARABAĞIN MƏDƏNİ İNCİSİ	353
Hüseynova Fatimə. AZƏRBAYCAN VƏ ÖZBƏK XALÇALARI	359
Zülfıqarova Aytən. ÇÖVKƏN OYUNU	367
Abbosova Mubina. ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR - TURKIY MADANIYAT TARG'IBOTCHISI	371

